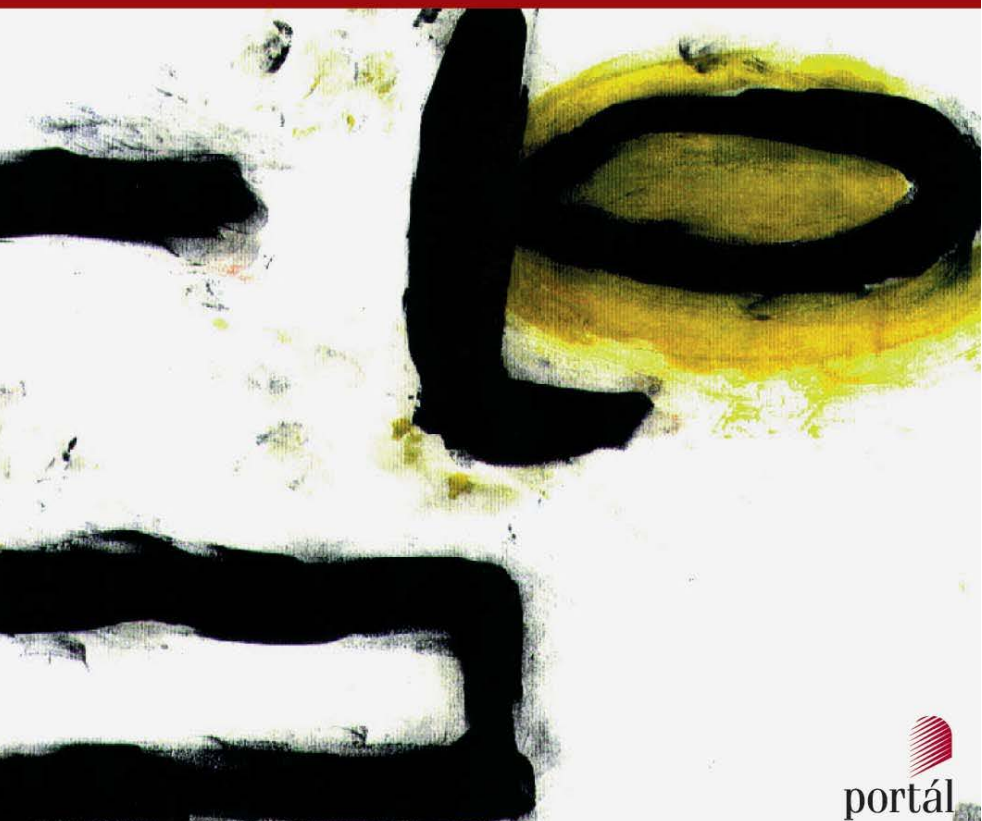

Psychologická diagnostika dospělých

Mojmír Svoboda

Psychologická diagnostika dospělých

Mojmír Svoboda

Svoboda, Mojmir

Psychologická diagnostika dospělých / Mojmir Svoboda. —
Vyd. 4., V nakl. Portál 3. — Praha : Portál, 2010. — 344 s.
ISBN 978-80-7367-706-0 (váz.)

159.9.072.5 * 159.922.62

- psychodiagnostika — metody
- psychologie dospělých
- učebnice

159.9 - Psychologie [17]

37.016 - Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

Lektorovali:

prof. PhDr. Stanislav Kratochvíl, CSc.

PhDr. Marián Košč

© Mojmir Svoboda, 1999, 2005, 2010

Portál, s. r. o., Praha 1999 , 2005, 2010

ISBN 978-80-7367-706-0

Obsah

Úvod	9
------------	---

I. ČÁST

Metodologické otázky	11
-----------------------------------	-----------

1 Diagnostická činnost a diagnostická metoda	11
2 Zásady práce s diagnostickými metodami	13
2.1 Průběh psychologického vyšetření	14
2.2 Proces psychologického vyšetření	15
3 Užití psychodiagnostiky v praxi	16
4 Základní vlastnosti testů	17
4.1 Objektivita	17
4.2 Standardizace	18
4.3 Reliabilita	19
4.4 Validita	20
5 Klasifikace psychodiagnostických metod	21

II. ČÁST

Klinické metody	25
------------------------------	-----------

6 Pozorování	25
7 Rozhovor	37
7.1 Fáze rozhovoru	38
7.2 Techniky vedení rozhovoru	39
1. Technika kladení otázek	39
2. Technika jednoduché akceptace	40
3. Technika zachycení a objasnění	40
4. Technika parafrázování	40
5. Technika interpretace	40
6. Technika ujištění	41
7. Technika používání pomlky	41
7.3 Registrace rozhovoru	41
8 Anamnéza	42
9 Analýza spontánních produktů	44

III. ČÁST

Testové metody	45
-----------------------------	-----------

10 Výkonové testy	46
10.1 Testy inteligence	46
10.1.1 <i>Jednodimenzionální testy inteligence</i>	50
Kohsovy kostky	50
Ravenovy progresivní matrice	52

D 48 Domino	55
C. F. 2 A (Cattell Culture Fair Intelligence Test)	57
UNESCO test	59
Krátký verbální inteligenční test (KVIT)	59
10.1.2 Komplexní testy inteligence	60
Wechsler-Bellevue (W-B)	61
Wechslerův inteligenční test pro dospělé (WAIS-R)	66
WAIS-III	71
Analytický test inteligence (AIT)	73
Test struktury inteligence (I-S-T)	76
Test intelektového potenciálu (T. I. P.)	79
Mannheimský inteligenční test (MIT)	80
Orientační test rozumových schopností (OTRS)	
a Test úrovně rozumových schopností (T-U-R-S)	81
Orientační zkouška	82
Testy „sociální inteligence“	83
10.2 Testy speciálních schopností a jednotlivých psychických funkcí	86
10.2.1 Testy paměti	87
Wechslerova škála paměti (Wechsler Memory Scale)	89
Wechslerova škála paměti – třetí vydání (WMS-III)	90
Škála aktuální paměti	93
Paměťový test LGT-3	94
10.2.2 Zkoušky kreativity	95
Torranceho figurální test tvořivého myšlení	95
10.2.3 Zkoušky parciálních a kombinovaných schopností	100
S-test	100
Disjunktivní reakční čas (DRČ)	101
Testy diferenciací schopností (TDS)	102
The General Aptitude Test Battery (GATB)	105
Názorové řady	106
Instrukce	107
Číselné řady	107
Tvarový skládací test (T-S-T)	108
Bourdonova metoda	110
Test čtverců	112
Sčítací zkouška	113
Test koncentrace pozornosti	115
Zkouška laterality	115
10.2.4 Testy technických schopností	118
PFB	118
Loeweho pyramida	119
Soeweho kostka	120
10.2.5 Testy verbálních a matematických schopností	120
Doplňování vět	121
G-zkouška	122
10.2.6 Testy uměleckých schopností	124
Seashore Measures of Musical Talent	124
The Wing Standardized Tests of Musical Intelligence	125

Meier Art Tests	125
10.2.7 Testy organicity	127
Bender-Gestalt Test	129
Minnesotský percepčně diagnostický test	132
Vizuální retenční test Bentonův	133
Test organické integrity	136
Test vyhledávání písmen	137
Perceptual Maze Test	138
Test kreslení dráhy	139
Test šifrování	140
DCS (Diagnosticum für Cerebralschädigung)	140
Test paměti pro geometrické figury	142
Grassiho test organicity	143
Neuropsychologická diagnostická technika	144
Halsteadova-Reitanova neuropsychologická baterie (HRNB)	145
10.3 Testy vědomostí	146
11 Testy osobnosti	147
11.1 Projektivní metody	149
11.1.1 Verbální projektivní metody	151
Slovní asociační experiment	151
Rorschachův test (ROR)	154
A. Signování	157
B. Propočet	165
Tematický apercepční test (TAT)	174
Rosenzweigův obrázkový frustrační test	180
Hand test (Test ruky)	183
Experimentální diagnostika pudů	186
Testy nedokončených vět	187
11.1.2 Grafické projektivní metody	188
Kresba postavy	188
Test kresby stromu (Baum Test)	193
Warteggův kresebný test (WZT Wartegg-Zeichen-Test)	196
Myokinetická psychodiagnostika (MKP)	200
11.1.3 Manipulační projektivní metody (Metody volby)	202
Lüscherův test	202
Barevný pyramidový test	206
Chromatický asociační experiment (CAE)	209
11.2 Objektivní testy osobnosti	212
Stroopův Color-Word Test (CWT)	215
Zrcadlové kreslení (ZK)	220
11.3 Dotazníky	222
11.3.1 Jednorozměrné (unidimenzionální, jednofázové) dotazníky	225
Maudsley Medical Questionnaire (MMQ)	228
Škála klasické sociálně situační anxiety a trémy (KSAT)	231
11.3.2 Vícerozměrné (multifázové, multidimenzionální) dotazníky	246
Dotazník interpersonální diagnózy (ICL)	257
Dotazník interpersonální orientace FIRO-B	263

Eysenckův osobnostní dotazník (EOD)	268
DOPEN	271
Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI)	272
A. Validizační škály	275
B. Klinické (diagnostické) škály	276
Persönlichkeits-Interessen-Test (PI Test)	284
Šestnáctifaktorový dotazník 16 PF	287
Freiburský osobnostní dotazník (FPI)	294
Osobnostní dotazník	296
Big Five	297
Logo test	299
11.4 Posuzovací stupnice	300
Numerické posuzovací škály	300
Grafické posuzovací škály	301
Standardní posuzovací škály	302
Kumulativní posuzovací škály (škály kumulovaných vlastností)	302
Posuzovací škály s nucenou volbou	302
Technika Q třídění (Q-sort)	302
Sémantický diferenciál	303
11.4.1 Sebeposuzovací stupnice	306
11.4.2 „Objektivní“ posuzovací stupnice	310
12 Nové trendy v psychodiagnostice	316
 <u>IV. ČÁST</u>	
Psychologický nález	320
Nález orientovaný klinicky (vycházející z explorační a pozorování, resp. kazuistický)	321
Nález orientovaný testově	322
Nález exploračně-testový	325
Nález narativní (dynamicky komplexní)	326
Nález orientovaný na složky osobnosti	327
Doslov	333
Literatura	334
Rejstřík metod	338

Úvod

K napsání této knihy mě vedlo nejen třicet let výuky psychodiagnostiky na univerzitě, ale hlavně nedostatek relevantní literatury. Text je určen studentům psychologie a odborným psychologům, kteří mají oprávnění k diagnostické činnosti. Etická pravidla profese a případné nebezpečí zneužití metod jsou příčinou toho, že kniha neobsahuje informace takové úrovně konkrétnosti a podrobností, jak by bylo žádoucí.

Předkládaná práce je jen rámcovým přehledem, orientací v jednotlivých metodách, které je třeba studovat z původních manuálů a odborných studií. Ke zvládnutí řady metod je zapotřebí delšího praktického zácviku pod supervizí zkušeného psychologa. Už i u nás se objevují první specializované krátkodobé kurzy, věnované zvládnutí jednotlivých (vesměs projektivních) technik. V zahraničí je běžné, že jsou univerzitní chodby polepeny nabídkami takovýchto kurzů, neboť pregraduální výuka pochopitelně nemůže poskytnout studentům detailní poznatky a hlavně dovednosti.

Při koncipování textu bylo možno zvolit variantu, v níž je pojednáno o velkém množství metod na úkor míry informací o nich, nebo variantu „málo metod, ale podrobně“. Zvolil jsem kompromis se všemi konsekvencemi, které přináší. Informace jsou prezentovány na dvou úrovních. O některých testech se čtenář dozví více, jiné jsou pouze povšechně zmíněny. Zařazení metod do jedné z uvedených skupin bylo ovlivněno jejich rozšířením, používáním, oblibou i dostupností.

Pro dělení látky jsem zvolil jednoduché kritérium, a to formální charakteristiku: tedy metody výkonové, projektivní, dotazníkové atd. Toto dělení se z věcných důvodů nepodařilo vždy zachovat, zejména ne uvnitř jednotlivých skupin. Domnívám se však, že zařazení metody do určité kategorie není tak podstatné jako pochopení jejího smyslu. V uplynulých letech existoval v Bratislavě podnik Psychodiagnostické a didaktické testy, který vydal několik desítek metod, jež obohatily možnosti českých a slovenských psychologů. V některých případech (zejména v prvních letech existence podniku) spatřily světlo světa jen překlady a provizorní příručky bez psychometrického základu. Postupem doby nabývaly převahy kompletní manuály s tuzemskou restandardizací. V knize je uvedeno, zda příslušný test byl již v Čechách, na Moravě, či v dřívějších letech v bývalém Československu vydán.

Lze předpokládat, že v brzké budoucnosti vznikne více vydavatelství, v jejichž edičních plánech budou psychologické vyšetřovací metody. Byla ustanovena Komise pro psychodiagnostiku Českomoravské psychologické společnosti, která by měla do jisté míry ovlivňovat publikační činnost těchto vydavatelství, oponovat jednotlivým metodám v jejich přípravné fázi, recenzovat je v odborném tisku, resp. udělovat jim oficiální atesty. Tak by bylo možno garantovat úroveň vydávaných metod.

Chtěl bych velmi upřímně poděkovat oběma recenzentům, a to Prof. PhDr. Stanislavu Kratochvílovi, CSc. a PhDr. Mariánu Koščovi, za jejich (laskavým způsobem podané) kritické připomínky, které napomohly k zpřesnění a lepší čitelnosti textu. Můj velký dík patří redaktoru nakladatelství Portál RNDr. Dominiku Dvořákovi, který věnoval mnoho práce a pozornosti přípravě publikace.

Autor

Metodologické otázky

1 Diagnostická činnost a diagnostická metoda

Psychodiagnostika je aplikovaná psychologická disciplína, jejímž úkolem je zjišťování a měření duševních vlastností a stavů, případně dalších charakteristik individua. Je těsně spjata s psychologií osobnosti a s diferenciální psychologií.

Diagnostická činnost je souhrn operací, postupů a technik, jejichž cílem je stanovit diagnózu (psychický stav jedince), a to podle konkrétního cíle, kterým může být:

1. určení stupně vývoje,
2. zjištění příčin odchýlného vývoje od věkové normy,
3. zjištění individuálních zvláštností osobnosti,
4. zjištění podstaty, podmínek a příčin individuálních rozdílů,
5. prognóza nebo predikce.

Diagnostickou činnost lze pojímat jako proces, který jde od metody (tj. souboru podnětů) k reakcím (tj. ke vzorku chování) a od reakcí k vlastnostem osobnosti, nebo k celku chování. Přitom první část tohoto procesu (metoda – reakce) je tvořena pozorováním a měřením, druhá část (reakce – vlastnosti osobnosti či celek jejího chování) vyplývá z interpretace a hodnocení.

Při diagnostické činnosti v medicíně jde zpravidla o získání znalostí o povaze a původu potíží klienta. Diagnóza je de facto klasifikací, zařazením jevu do určité třídy.

Pojetí diagnózy v psychologii je širší, nejde jen o zjišťování abnormit, nýbrž o rozpoznávání úrovně a kvality individuálních zvláštností zkoumané osoby, a to nejen staticky, nýbrž i v jejich vývoji. Proces vytváření diagnózy v sobě zahrnuje zjištění všech relevantních informací z dostupných zdrojů, analýzu těchto dat a jejich interpretaci.

Z hlediska stavby můžeme hovořit o diagnóze symptomatologické, syndromologické, patofyziologické, etiologické, patogenetické, diferenciální a multidimenzionální. Posledně jmenovaná diagnóza postihuje souvislosti a vztahy mezi různými složkami osobnosti. Jinak lze též dělit diagnózy na statické (popisující status quo) a dynamické (postihující jevy ve vztazích a ve vývoji).

Psychodiagnostická metoda (nebo také psychologická vyšetřovací metoda) je pojem značně široký. V nejobecnější rovině lze za ni považovat každý speciální postup, který vede k získání psychologické diagnózy (určitých poznatků o jisté osobě). Nelze ji tedy zaměňovat za test, protože ne každá psychodiagnostická metoda je testem.

Psychodiagnostická metoda je soustavou podnětů (úkolů, situací, otázek), jimiž záměrně vyvoláváme chování nebo vymezujeme podmínky pro sledování chování (úkony, jednání, slovní odpovědi) zkoumané osoby. Toto chování přesně registrujeme (resp. měříme) a pak z něho usuzujeme na zvláštnosti příslušných psychických procesů, stavů nebo vlastností.

Definovat psychodiagnostickou metodu v nejobecnější rovině je obtížné, což vyplývá z toho, že se jedná o široký rejstřík postupů, které mají sice společný cíl, ale prostředky sloužící k dosažení tohoto cíle jsou značně rozdílné. Existují totiž dva základní diagnostické postupy – klinický a testový.

Klinickými nazýváme takové postupy, které nejsou vázány přísnými pravidly, nemají statistický základ, jsou pružné, umožňují lépe poznat konkrétní případ obměňováním svých postupů. Název „klinická metoda“ pochází z řeckého *kliné* = *lehátko*. V antickém Řecku byl s oblibou používán k vyšetření osoby postup, při němž byl nemocný delší dobu upoután na lůžko, aby mohl být dlouhodobě pozorován, a tak mohly být postupně shromažďovány poznatky o jeho potížích. Je tedy pojem „klinická metoda“ obecný a zdaleka není vázán jen na použití ve zdravotnické oblasti.

Testové metody používají standardizovaný způsob vyšetření, přičemž u všech zkoumaných osob exponujeme stejný podnětový materiál za stejných podmínek. Odpovědi registrujeme předepsaným způsobem a jednotně je vyhodnocujeme.

Klinické metody jsou vývojově daleko starší než postupy testové. Lidé se navzájem pozorovali odedávna, metodu rozhovoru přivedli k dokonalosti již antičtí filozofové.

Termín *test* (*mental test*) použil poprvé v roce 1890 americký psycholog James McKeen Cattell a označil jím soubor psychologických zkoušek, které používal pro zkoumání individuálních rozdílů mezi posluchači univerzit. Roku 1905 vypracovali Francouzi Binet a Simon na základě pověření ministerstva školství první praktické testy, sloužící k diagnostice intelektuální úrovně abnormních dětí. Školství a poradenství byly prvními oblastmi, kde se testování používalo. K dalšímu rozšíření psychologického testování došlo v průběhu první světové války, kdy ve Spojených státech amerických byli masově testováni vojáci – budoucí důstojníci. Tehdy vznikly dodnes známé testy Army alfa a Army beta.

Mezi dvěma světovými válkami vývoj nástrojů psychologického měření dále pokračoval. Testy pronikaly postupně do školství, profesionálního poradenství, průmyslu i do medicíny. V té době se v Československu zabýval psychologickou diagnostikou zejména Čs. ústav práce a Sociodiagnostický ústav.

O rozvoj československé psychodiagnostiky se zasloužili C. Stejskal, J. Váňa, J. Doležal, J. Stavěl, K. Tříška, V. Forster.

Druhá světová válka přinesla další rozmach psychologické diagnostiky. Řada výzkumných studií, vypracovaných pro potřeby armády, vyústila v nové diagnostické metody. Projevil se i přesun zájmu od diagnostiky schopností k vyšetřování osobnosti. Vývoj po roce 1945 je charakterizován ještě větší extenzitou a intenzitou výzkumu a vznikem dalších metod, které jsou podloženy vesměs propracovaným statistickým aparátem a řadou ověřovacích a normalizačních studií.

Současný stav psychologické diagnostiky v naší zemi je možno charakterizovat značným rozšířením jejího zavedení do společenské praxe. Ročně se u nás vyšetřuje více než 400 000 osob a tento počet stále roste. Diagnostická činnost pevně zakotvila nejprve ve zdravotnictví, školství, poradenství. Nezapustitelné místo má již i ve výrobní sféře, službách, dopravě, sportu, armádě apod.

Psychologové používají desítky metod domácího i zahraničního původu, většinou v soukromých překladech, které obsahují často nepřesnosti a nejsou restandardizovány. V Bratislavě byl koncem šedesátých let založen podnik Psychodiagnostické a didaktické testy, který za dobu své existence vydal na sto deset psychodiagnostických metod. Podněcoval vědecký výzkum a vývoj nových psychodiagnostických metod, diagnostických přístrojů, vydával publikace z oboru diagnostiky i jiných odvětví psychologie.

Psychodiagnostických monografií byl dlouholetý nedostatek, situace se poněkud zlepšila v posledních letech, kdy vyšlo několik relevantních domácích publikací; překladová literatura se vyskytla jen ojediněle. Tituly dostupných prací jsou uvedeny v seznamu literatury.

2 Zásady práce s diagnostickými metodami

Způsob diagnostické práce se vyvíjel i v bývalém Československu. Podle původní koncepce testování byl psycholog v roli laboranta, který pouze vyšetřil klienta na základě požadavku jiného odborníka, odeslal nález a dále klienta již neviděl a nepracoval s ním. V současné době zařazuje psycholog výsledky svého šetření do komplexu údajů, vyplývajících z týmové spolupráce s jinými specialisty (např. ve zdravotnictví, v personální činnosti), nebo pracuje více méně samostatně (např. v manželských poradnách).

Rozšíření psychodiagnostické činnosti s sebou přináší i otázky kompetence při používání metod. Byly vypracovány normy a zásady, které mají chránit jednak psychodiagnostické metody před zneužitím neoborníky, jednak společnost před neadekvátním používáním testů.

Podle zásad vydaných dřívější Československou psychologickou společností „může psychodiagnostické metody zásadně používat jen odborný psy-

cholog, který je povinen respektovat etický kodex povolání a etické zásady naší společnosti vůbec“. Bohužel v současné době neexistují v České republice závazné a obecně přijaté normy, upravující diagnostickou práci. „Psychodiagnostické metody jsou v rukou odborníka jedním z vědeckých prostředků poznávání člověka. Pokud je použijí osoby nemající příslušnou kvalifikaci, vzniká vážné nebezpečí, že budou poškozeny buď vyšetřované osoby, nebo jiní jednotlivci či instituce. Psycholog může svěřit administrování a případné pomocné práce při kvantitativním zpracování dat některých metod příslušně zaškoleným osobám.“

Tyto zásady zavazují psychology také k tomu, že nebudou zveřejňovat metody nebo jejich části, že je neposkytnou nekvalifikovaným osobám. Avšak ani ukončené psychologické vzdělání není automaticky zárukou adekvátního použití testů; jednak je nutno mít na mysli, že pro správné provádění některých metod je třeba speciálního výcviku, jednak je problém v samotných metodách. Ne všechny u nás používané metody mají vědecky ověřené psychometrické parametry. Ale i ověřená metoda v rukou odborníka se může minout svým cílem, je-li použita nevhodně vzhledem k daným podmínkám.

Výše uvedené zásady tvoří významnou součást etiky práce psychologa. Kromě již uvedené adekvátnosti zvolených vyšetřovacích metod je třeba podtrhnout jejich pečlivé vyhodnocení a interpretaci, která má vyústit v závěry, jež by svojí formou nepoškozovaly klienta. Rovněž povinná mlčenlivost psychologa, týkající se údajů osobního charakteru, které získal při psychologickém vyšetření, je samozřejmá. Zde je třeba rozlišovat, kdy jde o sdělení relevantní profesionální informace kolegovi – psychologovi nebo např. lékaři, se kterým pracuje v týmu, a kdy jde o sdělování „důvěrných informací“ např. příbuzným, spolupracovníkům, nadřízeným.

Součástí etiky je i ohled na adresáta psychologického posudku (např. učitel, soudce); nález má být napsán tak, aby mu bylo možno porozumět i bez odborného vzdělání. Použije-li psycholog diagnostických metod pro výzkumné účely, musí si vždy předem vyžádat souhlas pokusných osob.

2.1 Průběh psychologického vyšetření

Psychologické vyšetření je specifickým druhem interakce respondenta a examinátora. Tato nejčastěji dyadická interakce je ovlivněna vzájemným působením osobní rovnice examinátora, osobní rovnice respondenta a situačními proměnnými.

Proměnné týkající se examinátora se vztahují k věku, pohlaví, společenskému statutu, exteriéru, k charakteristikám chování. Administrace testů v osobním kontaktu psychologa s testovanou osobou předpokládá vytvoření ovzduší důvěry, optimálního vztahu, patřičného naladění respondenta. Úspěch kontaktu spočívá v oblasti motivační a je značně závislý i na sociálních dovednostech psychologa. K navázání dobrého vztahu je třeba trpěli-

vosti, přizpůsobivosti a vynalézavosti, neboť psycholog často jedná s lidmi, jejichž schopnost adaptace je značně snížena. Indirektivní postup se osvědčuje nejlépe.

Vyšetřující by měl mít na paměti, že v poznání osobnosti druhého člověka brání i sama vlastní osobnost posuzovatele. Např. osoby se silným emocionálním založením mají tendenci přehnaně zdůrazňovat u druhých zvláštnosti související s emocionalitou.

Proměnné týkající se vyšetřované osoby zahrnují obecné a individuální postoje, které mohou mít řadu forem (koncepce, reflexe, názor, předsudky, mínění, sentimenty).

Je třeba vycházet z předpokladu, že i přes značné rozšíření psychologie v posledních letech nemá většina populace osobní zkušenosti s psychologií a s psychologem. Situace psychologického vyšetření je pro ně nová a chybí zkušenosti analogické např. s lékařským vyšetřením. Setkáváme se často s projevy úzkosti, které bývají ještě umocňovány používáním psychodiagnostických metod. Klient je ve stavu zkoušky, může mít trému, obavy, zda ve zkouškách uspěje (explorační a testová anxiety). Její odstranění nebo alespoň redukce je prvořadým úkolem psychologa, neboť je znám vliv úzkosti na výkon.

Situační proměnné se týkají podmínek, za nichž vyšetření probíhá, např. vhodné místnosti, pohodlného místa pro snímání metod, osvětlení.

Psychodiagnostické vyšetření ovlivňuje rovněž správná administrace testů a ostatních užitých pomůcek. Na to je třeba dbát již při formální úpravě testů. Kromě verbální instrukce, podávané examínátorem, by metody měly obsahovat předtištěnou instrukci, která alespoň v minimálním rozsahu informuje o požadovaných úkolech. Kromě toho je nezbytné do některých metod vkládat jiné instrukce, např. „Obraťte a pokračujte na další straně!“ nebo „Neobracejte a vyčkejte dalších instrukcí psychologa.“

Správná administrace testů je dána i ve stanovení pořadí jednotlivých zkoušek, v přihlédnutí k únavě exploračního a v poskytnutí nezbytného odpočinku. Je vhodné, aby testové vyšetření bylo vždy zapojeno do širších souvislostí, aby jeho součástí byl psychologický rozhovor apod. Psychologické vyšetření není izolovaným procesem, ale obvykle souvisí s jinými psychologickými aktivitami, např. s psychoterapií, poradenskou intervencí. A tyto terapeutické, reedukační, poradenské prvky pronikají i do samotné diagnostické činnosti.

2.2 Proces psychologického vyšetření

Proces psychologického vyšetření je možno dělit do pěti etap:

1. Formulace otázek, problému a stanovení hypotéz (mohou být někdy nastíněny otázkami jiného odborníka).

2. Výběr vhodných a adekvátních psychodiagnostických metod. Zde je zodpovědný pouze psycholog a jinému specialistovi nepřísluší navrhnout použití konkrétní metody. Při volbě metod se psycholog řídí danou problematikou, kdy z dostupných vyšetřovacích nástrojů volí ty, které jsou pro zodpovězení dané otázky nejvhodnější a s nimiž má dostatek zkušeností. Při volbě testu je třeba si uvědomit několik skutečností:
  - a) co se chceme o testované osobě dovědět (chceme zjistit např. jedinou vlastnost či schopnost, nebo potřebujeme zachytit celkovou strukturu osobnosti?),
  - b) k jakému účelu vyšetření provádíme,
  - c) jaké metody máme k dispozici,
  - d) jakou taktiku volíme při vyšetření – individuální, nebo skupinové vyšetření, následnost použitých metod atd.
3. Vlastní vyšetření (získávání údajů z psychologické anamnézy, rozhovoru, pozorování, použití testových, případně přístrojových metod).
4. Vyhodnocení získaných dat (nejen kvantitativní vyhodnocení, ale i kvalitativní rozbor; bylo by nedostačující vypočítat např. index anxiózy na základě dotazníku, kdybychom současně nezjišťovali, které položky byly kladně zodpovězeny).
5. Formulace závěrů, nálezu a případných navrhovaných opatření.

3 Užití psychodiagnostiky v praxi

V posledních dvaceti letech vzrostl počet psychologů v naší zemi několika-násobně. S tím je spojeno i vytváření nových psychologických pracovišť ve všech oblastech společenské praxe, kde se denně užívají psychodiagnostické metody.

V oblasti zdravotnictví je možno psychologické vyšetření použít:

1. pro diagnostické a diferenciativně diagnostické účely,
2. k výběru a objektivnímu sledování některých účinků terapeutických zákroků (psychoterapeutických, farmakoterapeutických, chirurgických),
3. k posouzení možnosti adekvátního pracovního a společenského zařazení osob se změněnou psychickou výkonností a adaptabilitou,
4. pro zvláštní účely společenské (např. v důchodovém řízení).

V oblasti psychologie práce, sestávající z dílčích oblastí psychologie řízení, dopravy, psychologie personální práce, inženýrské psychologie atd., se setkáváme se zjišťováním psychické způsobilosti u kandidátů nejrůznějších pro-

fesí související s jejich výběrem a rozmístěním. Psychologické vyšetření uchazečů o nejrůznější profese se stalo v posledních letech téměř obligatorním.

Na rozhraní pracovní a pedagogické psychologie je profesionální poradenství. V současné době je psychologicky vyšetřeno 10–15 % všech patnáctiletých žáků, končících základní školu. Systém výchovného poradenství pečuje o děti a mládež od tří let až do středoškolského, někdy i vysokoškolského věku. Zaměřuje se jednak na problematiku výchovných obtíží, jednak na prospěchové potíže, avšak i na péči o zvláště nadané žáky. Otázky školní zralosti, zařazování dětí do vyrovnávacích tříd nebo speciálních výchovných ústavů tvoří hlavní náplň psychodiagnostické práce poradenských psychologů.

I ve vojenské psychologii vzrůstá význam psychodiagnostiky. Od roku 1964 se provádí psychologický výběr řidičů vojenských motorových vozidel, řadu let spolupracují psychologové na výběru létajícího personálu nebo při vyhledávání nejvhodnějších uchazečů pro jiné vojenské odbornosti.

Forenzní psychologie vyžaduje psychologické vyšetření zejména z důvodů poznání osobnosti obviněného, motivace jeho trestné činnosti, věrohodnosti jeho výpovědi, posouzení abnormit v jeho vývoji a ve struktuře a dynamice osobnosti, možnosti úspěšné resocializace. Dále bývají soudem kladeny otázky, týkající se např. věrohodnosti svědecké výpovědi. Často působí psychologové i v civilních sporech o svěření dětí do péče při rozvodových záležitostech. Spolu s psychiatry přispívají znalci z oboru psychologie i k zodpovídání otázek týkajících se právní zodpovědnosti nebo schopnosti k právním úkonům.

Uvedené příklady zdaleka nevyčerpávají všechny možnosti aplikace psychodiagnostických metod.

4 Základní vlastnosti testů

Aby testy mohly sloužit svému účelu, musí splňovat některé základní metodologické požadavky, musí vyhovovat některým podmínkám kvality. Uvedeme ve stručnosti hlavní z nich.

4.1 Objektivita

Test je objektivní tehdy, když jeho výsledky jsou nezávislé na osobě, která test předkládá a která jej vyhodnocuje. Instrukce a podmínky pro práci s testem musí být pro všechny testované osoby stejné. Důležité je přesvědčit se, zda instrukce byla správně pochopena. Manuály k některým testům jsou v tomto směru velmi podrobné, nebo předepisují přesnou slovní formulaci instrukce, od které se examinátor nesmí odchýlit.

Požadavek objektivity se týká i vyhodnocování výsledků, které musí být jednotné. Nejvhodnější je situace, kdy jsou výsledky testu měřitelné v něja-

kých objektivně jednotkách (např. počet chyb za jednotku času) nebo jsou známy správné odpovědi (kolik tuctů má kopa), jak je tomu ve výkonových testech. Obtížnější situace je u mnoha testů osobnosti, kde neexistují „dobré a špatné“ odpovědi a kde jejich vyhodnocování se děje zařazováním odpovědi do předem stanovených kategorií. Maximální objektivitu při vyhodnocování výsledku testů je možno dosáhnout v případě, že vyhodnocování se děje bez lidského zásahu, např. pomocí technického zařízení.

Objektivitou testu rozumíme též možnost či nemožnost záměrného zkreslení výsledku testu vyšetřovanou osobou. Kromě snahy jevit se v lepším světle existuje mnoho důvodů, kdy se explorand snaží o opačný efekt, kdy účelově zhoršuje své výsledky (např. při posuzování zodpovědnosti za trestný čin, při posuzování schopnosti k výkonu vojenské služby).

Mnohé testy, zejména dotazníky, obsahují pomocné škály, tzv. lži-skóry, které mají podobné tendence odkrývat. Avšak ani na tyto škály nelze jednoznačně spoléhat, protože jejich detekce testovanými osobami je poměrně snadná. Dostáváme se k paradoxu: mnohé testy, jejichž objektivita při vyhodnocování je vysoká (např. dotazníkové metody), mají nízkou míru objektivity vzhledem k možnosti záměrného zkreslení ze strany vyšetřovaných osob. Na druhé straně u testů, kde ovlivňování výsledků pokusnými osobami nepřichází de facto v úvahu, je obtížnější dosáhnout jednoznačného vyhodnocování, a tím i dostatečné objektivity (např. Rorschachův test nebo jiné projektivní metody, kde hraje významnou roli zkušenost examinátora s daným testem).

4.2 Standardizace

Standardizace je souhrnné označení pro zjištění reliability, pro validizaci, stanovení norem, prověření účinnosti jednotlivých částí testu, stanovení jednotné instrukce a způsobu administrace. Nejčastěji se tohoto termínu používá v užším smyslu jen pro stanovení norem testu – normalizaci.

Normalizací rozumíme možnost srovnání individuálních výsledků s normami, získanými vyšetřením velkého reprezentativního vzorku osob. Normu zde chápeme ve statistickém smyslu, tedy jako průměrný výkon, hodnotu nebo typickou reakci příslušného vzorku populace. Obvykle nestačí vyšetřit netříděný soubor respondentů; je třeba přihlížet např. k věkovým skupinám. Výběr reprezentativního souboru je podstatnou součástí normalizačního postupu.

Pro snazší srovnání s normou se výkony dosažené v testu, tzv. hrubé skóry, převádějí na vážené nebo standardní skóry. Typickým příkladem jsou percentily, udávající, kolik procent populace je horší v příslušném kritériu než vyšetřovaná osoba. Dosáhne-li respondent v určitém testu hodnoty 95 percentil, znamená to, že jeho výkon je lepší než výkon 95 procent populace. Pro zjednodušení interpretace jsou percentilové výsledky někdy grupovány do kategorií nebo stupňů.

Tak např. Ravenův test inteligence uvádí následující klasifikaci:

stupeň I – „superiorní inteligence“ – skóre vyšší než 95 percentil populace příslušné věkové skupiny,

stupeň II – „nadprůměrná inteligence“ – rozmezí 75 až 95 percentil,

stupeň III – „průměrná inteligence“ – 25 až 75 percentil,

stupeň IV – „podprůměrná inteligence“ – 5 až 25 percentil,

stupeň V – „intelektuálně defektní“ – dosažený skóre nižší než 5 percentil.

Kromě percentil, které používají dělení hrubého skóre na sto bodů standardního skóre, se používají také decily, které jsou desetkrát větší, takže jeden decil se rovná 10 percentilům.

Některé psychodiagnostické metody uvádějí svoje normalizační údaje v tzv. *stenových normách* (název odvozen od anglického „standard ten“). Získané hodnoty jsou uváděny v intervalech 1–10. Jsou preferovány u dotazníkových metod i jiných testů osobnosti a mají nespornou výhodu v tom, že používají desítkovou soustavu.

Jiné normalizační postupy používají statistické hodnoty, jako jsou průměry, mediány nebo jiné kvantitativní údaje.

Standardní skóre je možno vyjádřit i pomocí normalizované hodnoty „z“, vyjadřující vzdálenost konkrétního jedince od průměru normalizačního souboru.

Jiným příkladem normalizovaných výsledků je tzv. *deviační intelligenční kvocient*, udávající, jak mnoho se respondent liší od věkově příslušného populačního průměru. Za označení průměrného výkonu bylo vzato číslo 100, přičemž se používá standardní odchylky normálního rozložení, která je rovna 15 bodům. Tento způsob stanovení intelligenčního kvocientu je výhodnější než klasický Sternův vývojový IQ, neboť se zde neuplatňuje činitel nerovnoměrného psychického vývoje. Deviační intelligenční kvocient je používán např. ve Wechslerových testech inteligence.

4.3 Reliabilita

Reliabilita označuje spolehlivost, se kterou test měří to, co měří. Jde o přesnost měření bez ohledu na to, co test měří. Termínu reliabilita se užívá pro několik pojmů, jako je stabilita v čase, ekvivalence a vnitřní konzistence.

Stabilita v čase udává míru shody mezi výsledky dosaženými v témže testu po časovém odstupu, jehož délka může být různá. Tuto „test-retest“ reliabilitu vyjadřujeme koeficientem korelace, přičemž jeho hodnota u kvalitního testu nemá klesnout pod 0,8. Vysokou spolehlivost lze interpretovat tak, že výsledek testu je určován respondentem, jeho výkonem či vlastnostmi a nepodléhá vlivu náhodných faktorů. Při ověřování stability může působit předchozí zkušenost testované osoby, nebo může dojít ke změnám výkonu např. důsledkem progredujícího onemocnění.

Ekvivalenci zjišťujeme metodou paralelních testů. Výsledky různých verzí téhož testu, sejmutých bezprostředně po sobě nebo v krátkém časovém

odstupu, navzájem koreluje a získáme tak koeficient ekvivalence. I v tomto případě může zkušenost s první formou testu ovlivnit výkon v paralelní verzi.

Vnitřní konzistence testu je dána mírou homogenity položek, resp. jednotlivých částí testu a je zjišťována korelací jednotlivých položek, rozdělených na dvě poloviny (tzv. metoda půlení, *split-half method*). Obvykle se test dělí podle pravidla „liché kontra sudé“ položky. Tohoto postupu nelze použít tam, kde je test příliš krátký. Homogennější test spolehlivěji odráží individuální rozdíly v měření schopnosti nebo vlastnosti. Avšak vysoká konzistence není v všech testů nutná. Některé metody, zaměřené na diagnostikování obecnějších rysů, jsou záměrně heterogenní. Korelace mezi jednotlivými položkami je žádoucí, ale rovněž tak je žádoucí, aby test jako celek zjišťoval požadovanou vlastnost z různých aspektů (viz např. Wechslerovy testy inteligence).

4.4 Validita

Nejzávažnějším psychometrickým ukazatelem je validita, platnost testu, která vypovídá o jeho praktické užitečnosti. Validita udává, zda test skutečně měří to, co měřit má. Řečeno jinými slovy, validita je korelací mezi testem a vnějším kritériem. Získaný korelační koeficient (koeficient validity) však není jediným způsobem, jak je možno validitu testu vyjádřit. Stejně dobře mohou posloužit grafy nebo tabulky, udávající pravděpodobnost např. úspěšného dokončení studia nebo výskytu nějaké vlastnosti.

Empirická (praktická) validita udává pravděpodobnost shody mezi výsledkem testu na jedné straně a tím, co máme pomocí testu zjistit u testované osoby na druhé straně. Tedy testové výsledky srovnáváme s externím kritériem (což je proměnná, kterou chceme testem diagnostikovat nebo predikovat). Např. vnějším kritériem testu, který je zaměřen na odhalování „úrazových osobností“, by byl počet úrazů, ke kterým u nich skutečně došlo. Ne vždy je však stanovení vnějšího kritéria jednoduché. Chceme-li validizovat test zjišťující schizofrenní rysy osobnosti, nelze brát za kritérium pouze diagnózu stanovenou na základě mínění jednoho psychiatra. Požadujeme mnohonásobné shodné diagnostikování několika psychiatrickými experty, abychom mohli externí kritérium jednoznačně přijmout.

Vnějším kritériem může být i jiný test, jehož psychometrické vlastnosti jsou již bezpečně ověřeny. V tom případě hovoříme o validitě kongruentní. Např. při konstrukci krátkého orientačního testu považujeme za kritériální výsledky v testu Termána-Merillové.

Paralelní (souběžná) validita udává, nakolik test účinně zjišťuje současný stav. Mezi výsledky testu a vnějším kritériem není buď žádný, nebo jen zanedbatelný časový odstup. Test např. zjišťuje okamžitý psychický stav, diagnózu.

Predikční (prognostická) validita je pravděpodobnost shody mezi výsledkem testu a chováním testované osoby po daném časovém odstupu. Udává, jak účinně je možno předpovídat na základě daného testu, neboť kritérium v době administrace metody ještě neexistuje. Příklad: máme na základě výsledků konkrétní metody predikovat úspěšnost maturanta během vysokoškolských studií. Srovnání testových výsledků s realitou bude možné až za několik let.

Pojmová (teoretická, konstrukční) validita určuje, které psychologické kvality test měří. Vyjadřuje stupeň shody mezi výsledkem testu a implikacemi teorie o povaze měřeného znaku osobnosti. Například u konkrétního testu půjde o to, zda a jak přesně měří inteligenci, a nikoliv jen dílčí mentální schopnosti. Ověřování pojmové validity se provádí nejčastěji faktorovou analýzou souboru testů a kritérií, která stanoví nezávislé komponenty interindividuální variance.

Inkrementální validita sděluje, o kolik lze zpřesnit psychologické údaje či diagnózu použitím konkrétního testu. Jak podotýká Říčan, je tato validita důležitější než prostá validita testu: „Může se stát, že test, který koreluje s kritériem 0,30, prokáže vyšší inkrementální validitu než jiný test, který s kritériem koreluje třeba 0,70.“

Někdy pro zjišťování jisté vlastnosti neužíváme jednoho testu, ale celého souboru metod. V tom případě hovoříme o souhrnné validitě.

Dosud jsme hovořili o validitě související s testem samotným. Osoba examinatora však může v některých případech validitu ovlivnit. U výkonových testů je tato možnost minimální, ale u rozhovoru nebo u mnoha projektivních metod (TAT, Rorschach, Wartegg aj.) je validita přímo úměrná zkušenosti vyšetřujícího. Rovněž způsob a úroveň vyhodnocení a interpretace výsledků testu může validitu ovlivnit.

5 Klasifikace psychodiagnostických metod

Pokusů o dělení psychodiagnostických metod je mnoho; liší se používáním různých kritérií. Pragmatická dělení rozlišují např. metody individuální kontra skupinové, verbální kontra nonverbální, metody typu „tužka–papír“ kontra metody používající performačních pomůcek.

Podle formální stránky metody lze rozlišovat např. dotazníky, posuzovací stupnice, projektivní metody, jiným kritériem může být psychická funkce, kterou má metoda postihovat (např. testy paměti, inteligence, emotivity).

Kategorizace psychologických vyšetřovacích metod není z vědeckého hlediska tak podstatná, přisuzujeme jí hlavně didaktický význam.

Pro potřeby dalšího výkladu je použito následující klasifikace psychodiagnostických metod:

I. Klinické metody

1. pozorování
2. rozhovor
3. anamnéza
4. analýza spontánních produktů

II. Testové metody

A. Výkonové testy

1. testy inteligence
  - a) jednodimenzionální testy inteligence
  - b) komplexní testy inteligence
2. testy speciálních schopností a jednotlivých psychických funkcí
  - a) testy paměti
  - b) zkoušky kreativity
  - c) zkoušky parciálních a kombinovaných schopností
  - d) testy technických schopností
  - e) zkoušky verbálních a matematických schopností
  - f) testy uměleckých schopností
  - g) testy organicity
3. testy vědomostí

B. Testy osobnosti

1. projektivní testy
  - a) verbální
  - b) grafické
  - c) testy volby
2. objektivní testy osobnosti
3. dotazníky
  - a) jednorozměrné dotazníky
  - b) vícerozměrné dotazníky
4. posuzovací stupnice
  - a) sebezposuzovací stupnice
  - b) „objektivní“ posuzovací stupnice

III. Přístrojové metody

V dalším textu pojednáme o jednotlivých skupinách metod, přičemž pozornost bude zaměřena na ty skupiny a jejich představitele (tedy konkrétní vyšetřovací metody), kterých psychologové v praxi nejčastěji používají. Rozsah textu nedovoluje pojednat o přístrojových metodách a některých speciálních postupech (např. vyšetření fyziologických korelátů).

Bohatost psychologických přístupů k realitě a různorodost metod na jedné straně a nedokonalost klasifikace psychodiagnostických metod na straně druhé nedovolují jednoznačně zařadit postupy, které mají silný diagnostický náboj, plní však i jiné funkce. Uvedme např. tzv. *experimentální hry*, popsané a rozpracované u nás Křivohlavým. Experimentální hry jsou definovány jako situace, ve kterých se jejich účastníci snaží dosáhnout určitého cíle. Autor vidí jejich použití zejména v následujících oblastech:

- a) *diagnostika* – slouží k hlubšímu poznání vzájemných vztahů mezi určitými lidmi (např. mezi manželi, mezi spolupracovníky, k diagnostice relativně obecného „vztahu k druhým lidem“),
- b) *terapie* – diagnostické použití může přerůst v terapii interpersonálních vztahů (což je ostatně jev platící obecně pro každou diagnostickou metodu, neboť psychologické vyšetření by mělo v sobě obsahovat vždy terapeutický prvek, jehož míra závisí na konkrétní situaci),
- c) *prevence* – pomáhají např. učit se předcházení konfliktům.

Z mnoha her uvedme jen názvy některých z nich: Věžňovy rozpaky, Kuře, Akmé-Bolt, Investice, Produkce, Dělení zisku. Podrobně ve skriptu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Křivohlavý, J.: *Metodika experimentálních her* (SPN, Praha 1971) a v časopiseckých článcích téhož autora.

Uvedme ještě netradiční postupy, které nebývají uváděny v psychodiagnostických příručkách, které však mohou být přínosem pro nekvantitativní diagnostiku osobnosti. Mezi psychologickou veřejností dosáhly značné obliby tzv. *psychohry*, zvané též „moderní společenské hry s psychoterapeutickým potenciálem“ či „hry s psychologickou tematikou“, jež k nám uvedl E. Bakalář. Jednu jejich část nazývá přímo „hrami sebepoznání“, umožňujícími subjektu (i druhým osobám) poznat některé osobnostní vlastnosti či schopnosti, jako např. schopnost empatie, intuitivního vnímání, pozorovací schopnosti. Jistě nejde o psychodiagnostické metody *lege artis*, avšak to neznamená, že bychom je nemohli využívat i v profesionální práci diagnosticko-terapeutické (a také osvětově preventivní). Bližší údaje a popis jednotlivých her publikoval Bakalář ve dvou knihách: *I dospělí si mohou hrát* (Pressfoto, Praha 1976, 2. vydání, 1978) a *Moderní společenské hry s psychologickou tematikou* (Mladá fronta, Praha 1980).

Klinické metody

Nestandardní postupy, které nejsou psychometricky podloženy, nazýváme klinickými metodami. Získané údaje mají kvalitativní charakter. Na rozdíl od nomotetického přístupu testového mají klinické metody charakter idiografický. Jsou orientovány na poznání konkrétního individua v jeho celistvosti, komplexnosti a jedinečnosti. V případové práci s klientem skýtají možnosti, které standardní testy nemohou přinést. Klinické metody zachycují jedince v jeho nejširším kontextu a v dynamice vývoje.

Při používání klinických vyšetřovacích metod je bezprostřednější a přirozenější kontakt mezi psychologem a klientem, mezi nimiž není žádný „prostředník“ – test. Začínající psychologové někdy nedostatečně oceňují význam těchto metod. (V medicíně například i v době radioizotopových vyšetřovacích metod používají lékaři poklep a poslech nikoliv jen jako nedostatečnou náhradu.) Kvalitní pozorování a rozhovor s klientem často přinese relevantnější data než nevhodně použitý test, i když je psychometricky naprosto exaktní.

Testové metody odpovídají spíše na otázky týkající se dílčích stránek osobnosti, celkový obraz si utváříme na základě klinických metod. Mezi oběma přístupy není ostrá hranice. Např. posuzovací stupnice spojují výhody obou diagnostických postupů. Optimální postup využívá kombinace obou kategorií metod; např. psycholog zaměřeně pozoruje chování vyšetřované osoby při administraci testu.

6 Pozorování

Pozorování má při psychologickém vyšetřování prvořadou důležitost. Všechna data, veškerá zkušenost, kterou získáváme, musí projít smyslovými orgány. Tuto banální a příliš jasnou pravdu často přehlízíme. Metoda pozorování spočívá v záměrném a plánovitém vnímání, které je cílevědomě zaměřeno k dosažení určitého cíle.

Pozorovací metodiky jsou v podstatě dvojího druhu:

1. *pozorování volné (orientační)* – pozorovatelova pozornost je upoutána nějakým jevem, rysem, nápadností jednání apod., pozorování je bez-

děčné, náhodné, nepodléhá žádným pravidlům, není vymezen předmět pozorování. Víme pouze, že máme pozorovat danou situaci, ale nevíme ještě, co v ní máme hledat, čeho si zvláště všímat. Tak např. studujeme-li sociální chování skupiny spolupracovníků, zaznamenáváme obsah i způsob každého projevu a vztahu, tedy jednotlivé výroky, tón řeči, kdo s kým komunikuje, dochází-li ke konfliktům, jakého druhu jsou tyto konflikty;

2. *pozorování zaměřené (systematické, kontrolované)* – je omezeno a řízeno předem stanoveným schématem, plánem, programem. Přitom je pozornost soustředěna na výskyt jednotlivých hledisek a neregistrujeme údaje, které nejsou podstatné pro náš pozorovací účel. Výhodou této metodiky je zpřesnění a zjednodušení úkolu a z toho plynoucí úspora času a energie. Vezmeme-li opět pro příklad shora uvedenou skupinu spolupracovníků, můžeme zvolit pro pozorování pouze množství a kvalitu kooperativního nebo kompetitivního chování.

Z hlediska časového lze hovořit o krátkodobém pozorování (omezené např. dobou návštěvy klienta v pracovně psychologa) a o pozorování dlouhodobém (při opakovaných kontaktech, v pracovním procesu, během hospitalizace apod.).

Aby pozorování splňovalo podmínky exaktní diagnostické metody, je třeba dodržovat následující zásady:

1. *zásadu plánovitosti* – dopředu se stanoví plán, obsah a postup pozorování,
2. *zásadu systematickosti* – pozorování probíhá soustavně, dlouhodobě, v přesně určených časových proporcích,
3. *zásadu přesnosti a objektivity* – musí být vymezeno kritérium posuzování, způsob registrace, nezávislost na osobě pozorovatele.

Pozorování používáme v psychodiagnostice dvojím způsobem:

- a) *pozorování chování klienta během psychologického vyšetření*, tedy i při administraci testů. Zajímáme se o to, jak reaguje na zadávání úkolů, na obtíže při jejich plnění, jak jej ovlivňuje úspěch či neúspěch atd. Každý psychologický nálezy by měl obsahovat popis chování vyšetřované osoby, v němž se zaměříme na zevnějšek, mimiku, pantomimiku, řečové projevy a řadu dalších charakteristik, o nichž pojednáme dále;
- b) *pozorování jako samostatnou diagnostickou metodu*.

Zejména pro druhý způsob byla vypracována metoda tzv. *nepozorovaného pozorování*, které odstraňuje rušivé vlivy z přítomnosti pozorovatele, neboť subjekt neví, že je pozorován. K tomuto pozorování se používá nejčastěji jednosměrného zrcadla kombinovaného s elektrickým přenosem zvuku.

Modernější metody pracují s průmyslovou televizí, případně s telerekordíngem. Etické aspekty takového pozorování či záznamu chování nejsou zdaleka tak jednoznačně vyřešeny jako technické problémy. Někteří autoři vyšetřovaným osobám sdělí, že jejich chování bude registrováno pomocí technického zařízení. Uvádějí, že se ve většině případů nesetkávají s projevy nevole a chování zkoumaných osob se záhy stává spontánním.

Aby pozorování bylo skutečně přiměřenou diagnostickou metodou, je třeba nejprve stanovit, co, proč a jak chceme pozorovat. Vlastní pozorování – tedy popis a registrace určitých jevů – je vystřídáno další etapou, a to analýzou získaných dat, kdy pozorované jevy analyzujeme na jednotlivé složky a hledáme vztahy mezi nimi. Konečnou fází pozorovacího procesu je interpretace pozorovaných jevů. Tato interpretace nebývá jednoznačná a ke správnému výkladu je zapotřebí obvykle zařazovat dané jevy do širšího kontextu.

Uveďme jako příklad jeden interpretační systém, který se týká výkladu chování zkoumané osoby při individuálním psychologickém vyšetřování (F. Baumgartenová).

Tab. 1. Chování zkoumané osoby při individuálním psychologickém vyšetřování

A. Při instrukci:

Chování	Výklad
1. naslouchá pozorně	1. zájem
dívá se stále na psychologa	1. pozornost 2. netečnost
dívá se kolem	1. dovede rozdělit pozornost 2. nemůže se soustředit 3. věc jej nezajímá
2. ptá se	1. špatně slyšel: vada sluchu, vada koncentrace 2. nerozuměl 3. věc jej obzvláště zaujala 4. aby získal čas a nemusel věc udělat ihned
nedotazuje se	1. z tuposti 2. ze strachu 3. všemu dobře rozumí 4. pospíchá s řešením úkolů
3. přizpůsobení se úkolu (započetí činnosti)	
a) rychlé	1. vitalita, pohyblivost 2. aktivita 3. zájem 4. neopatrnost, lehkomyšlnost 5. rychle chápe

- b) pomalé
1. pasivita
  2. nezájem o danou věc
  3. z obou důvodů najednou
-

4. přístup k práci

- a) vážný
1. vážná povaha
  2. úkol, resp. okamžik se mu zdá důležitý
  3. má starosti
- b) hravý
1. má dobrou náladu
  2. úkol považuje za hračku
  3. je bezstarostný
-

5. postoj k práci

- a) váhavý
1. úkolu nerozuměl
  2. je opatrný
  3. je nerozhodný
  4. je zaražený
  5. nechce se podrobit zkoušce
- b) horlivý
1. má velký zájem
  2. chce se úkolu co nejrychleji zbavit
-

6. posuzuje, resp. kritizuje úkol

- a) hlasitě
1. z potřeby sdílnosti
  2. z povídavosti
  3. z potřeby sebeprosazení
- b) výrazovými projevy
1. ze zájmu
  2. z odporu
  3. z opovržení
-

7. aspirační úroveň

- a) úkol je „lehký“
1. úkol je pro zkoumaného skutečně lehký
  2. zkoumaný nevnímá těžkosti
  3. sklon vynášet se a chvástat
- b) nadšení
1. ze zájmu
  2. z nekritičnosti
- c) nemohu to udělat
1. vědomí vlastní insuficience k úkolu
  2. pocit méněcennosti
  3. nesprávné pochopení úkolu
  4. obrana v důsledku nedostatku zájmu
-

B. Provedení úkolu:

Chování

Výklad

---

1. začátek činnosti

- a) rozmýšlí se
1. úkol je těžký
  2. je opatrný
  3. ze sklonu k přemýšlení

- b) bez rozcvičení
1. hned pochopí
  2. nedovede rozvažovat, ukvapený
  3. nemá dobrou vůli práci udělat
- c) stereotypně zkouší
1. z pohodlnosti
  2. z dojmu, že je na správné cestě
  3. z bezmyšlenkovitosti
  4. inertnost, rigidita
- d) zkouší vždy novým způsobem
1. z bohatství nápadů
  2. vědomí povinnosti vyřešit úkol
  3. z napětí vůle („já musím“)
-

2. chování při práci

- a) pozornost,
po celou dobu se soustředí
1. ze zájmu o úkol
  2. ze strachu (přítomnost examinátora)
  3. vytrvalost vůle
- b) soustředí se na konec
1. ze snahy po cíli
  2. snaží se rychle se zbavit úkolu
- c) roztržitost
1. má větší zájem o nové prostředí
  2. nezájem o úkol
  3. apatie
  4. nedostatek koncentrace pozornosti
- d) vnější projevy citů a afektů
1. obeznámenost se zkoušejícím
  2. sdílný nebo veselý charakter
  3. nedostatek respektu, nevychovanost
-

3. pohyby (tělesné)

- a) koordinované
1. z přízpůsobivosti
  2. elasticnost vypěstovaná tělocvikem
  3. silná cílová představa
- b) nekoordinované
1. nedostatek sebeovládání
  2. tréma
  3. neznalost způsobu činnosti
-

4. pracovní tempo

- a) rychlé
1. vitalita
  2. pohyblivost
  3. snaha zbavit se nepříjemné úlohy
- b) pomalé
1. flegmatik
  2. pohodlnost, lenost
  3. úkol je mu lhostejný
-

5. pohyby rukou

- a) účelné, „šikovné“
1. získané cvikem
  2. vrozené motorické nadání (vloha)
- b) jisté, klidné
1. neuropsychická stabilita
  2. sebeovládání, silná vůle

- c) rychlé, nervózní
1. neuropsychická labilita
  2. silná ctižádost, závislost na výsledku
  3. snaha být co nejrychlejší
-

6. způsob činnosti

- a) systematický
1. rozvážné myšlení
  2. smysl pro pořádek
- b) přeskakuje z jednoho úkolu na druhý
1. nervozita
  2. z velké živosti, pohyblivosti
  3. z myšlenkových skoků
  4. z hledání stále zajímavějšího
- c) stejnoměrný
1. klid a ujasněnost
  2. silná vůle, sebeovládání
- d) nepravidelný
1. menší adaptabilita
  2. zájem se postupně zvyšuje či klesá
  3. úkol si pomalu vyjasňuje
  4. dostavuje se únava
  5. labilita osobnosti
  6. kolísavá koncentrace
-

7. provedení a výsledek

- a) pečlivé, čisté
1. sklon k exaktnosti a přesnosti
  2. zvláštní zájem o úkol
- b) ledabylé, nepořádné
1. nedostatek návyku
  2. nedostatek zájmu
  3. špatná momentální nálada
-

8. zacházení s nástroji

- a) klade je na totéž místo
1. pořádkumilovnost
  2. smysl pro organizaci, řád
  3. dobrá paměť
- b) neklade je na totéž místo
1. roztěkanost
  2. zapomnětlivost
  3. nepořádnost
  4. nedostatek smyslu pro řád
-

C. Chování při eventuálních potížích:

---

1. nehledá pomoc

- a) ihned se vzdává
1. pasivita
  2. přesvědčení, že námaha je bezvýsledná
  3. pocity méněcennosti
  4. nedostatek odvahy, strach z blamáže
- b) reaguje lhostejně
1. nedostatek zájmu
  2. apatie
  3. bezstarostnost

2. potíže překonává sám

a) ihned	1. umí a zná
b) postupně	1. pomalu myslí 2. z nutkání („tu věc musím udělat“) 3. z radosti nad překonáváním překážek
c) správným způsobem	1. náhodou 2. ze znalosti 3. ze snahy po racionalizaci
d) trikem	1. duchaplným nápadem 2. podvodem
-

3. hledá pomoc u jiného

a) jednou	1. pro obtíže z neznalosti 2. pro obtíž, způsobenou omylem
b) několikrát	1. ze správného pocitu omezených znalostí 2. z pocitu méněcennosti 3. ze zlovyku obtěžovat dotazy 4. z nedostatku samostatnosti
-

4. přijímání pomoci

a) lhostejně	1. apatie 2. z přesvědčení, že musí být poskytnuta
b) radostně	1. že úkol může vyřešit bez námahy 2. ze zájmu o věc
c) skepticky a kriticky	1. ze slabé víry v autoritu 2. z povýšenosti 3. z opravdové znalosti 4. z tendence k odmítání 5. z opatrnosti, nedůvěry
d) důvěřivě	1. z nedostatku kritičnosti 2. z naučené poslušnosti 3. z dobrosrdečnosti 4. ze sugestibility
e) cítí se uražen	1. z pocitu samostatnosti 2. z důvodu ctižádostivosti
-

Pozn.: Je pochopitelné, že v uvedeném schématu nejsou zdaleka vyčerpány všechny možnosti zkoumané osoby při psychologickém vyšetření.

Z hlediska diagnostiky osobnosti lze uvažovat o předmětu pozorování ve vztahu ke vzhledu a k jednání zkoumané osoby.

Při pozorování vzhledu si všímáme stavby těla, fyziognomie, výrazu tváře, způsobu účesu, oblékání, způsobu držení těla, rukou atd., neboť např. křiklavé oblečení, přehnané nalíčení, výstřední účes a k tomu nečisté ruce,

zanedbané nehty a schýlené držení těla přináší již dosti informací o pozorovaném jedinci.

Při *registraci jednání* se zaměřujeme hlavně na:

1. *mimiku* – změny ve výrazech emocí v obličejí,
2. *pantomimiku* – pohyby celého těla, jeho držení, chůze, rychlosti a koordinace pohybů (uvádí se, že o charakteru emoce nás informuje mimika, o jejich intenzitě pantomimika),
3. *gestiku* – pohyby rukou a paží, které doprovázejí jednání, a to i verbální,
4. *řeč* – její množství, rychlost, formální úroveň (spisovná řeč, nářečí, slang), bohatost vyjadřovacích prostředků, zvukovou stránku řeči (intonace, melodičnost apod.),
5. *projevy emocí* – jejich fyziologické koreláty (zblednutí, zčervenání, pocení apod.), výskyt a intenzitu emocí, jejich ovládání, typ dominující nálady,
6. *sociální chování* – převládající charakter interpersonálních vztahů (podceňování druhých, vyvyšování se, pocity vlastní insuficience, prosociální chování nebo tendence k soupeření),
7. *vztah k objektům* – jak zachází např. s pomůckami při vyšetření, pečlivost, opatrnost nebo na druhé straně nedbalost a nepořádnost,
8. *vztah k sobě* – úroveň sebevědomí, aspirační úroveň, sebehodnocení.

V posledních letech je v psychologické literatuře věnována značná pozornost nonverbální komunikaci. U nás se touto problematikou dlouhodobě zabývá Křivohlavý.

Důležitou proměnou v procesu pozorování je osobnost pozorovatele. Jeho zaměřenost může pozorování výrazně ovlivnit. Často se cituje příklad toho, jak vnímá louku třeba botanik, entomolog, zamilovaná dívka nebo zemědělec. Každý vidí tutéž louku pod jiným zorným úhlem. Vzhledem k osobě pozorovatele je možno uvést několik předpokladů správného pozorování:

1. *Zdravé a účinné smyslové orgány.* V praxi je většina našeho pozorování vizuálního rázu, nelze však podceňovat ani ostatní smysly.
2. *Schopnost koncentrace pozornosti.* Abychom správně pozorovali, musíme neustále sledovat předmět, který studujeme. Podle známých psychologických zákonů nelze udržet pozornost na jednom předmětu neomezeně dlouhou dobu. Přitažlivost soutěžících podnětů může být značná. Nesčetné pokusy z oblasti sociální psychologie dokázaly relativní nespolehlivost i cvičených pozorovatelů v komplexních situacích. Každý z nás podléhá ve větší nebo menší míře jistému stupni sugesce i autosugesce, iluzím, zakládajícím se na osobním zaměření, a všechny tyto faktory ovlivňují objektivní přesnost našeho pozorování.

3. *Schopnost konat přiměřeně přesné odhady bez užítí zvláštních nástrojů.* Když totiž dojde k porovnání mezi subjektivními úsudky a objektivními záznamy, užaseme často nad omyly, kterých jsme se dopustili. Do jisté míry lze však získat dovednost přesného pozorování cvikem, dlouhou zkušeností a správně zaměřenou praxí.
4. *Oproštěnost od různých patických stavů.* Unavená osoba nemůže pozorovat přesně. Alkohol a jiné drogy mají dobře známé účinky na schopnost pozorovat. Snižují přesnost a narušují rovnováhu nutnou ke správnému hodnocení různých činitelů, které se podílejí na interpretaci. Rovněž i citová a sociální neuspokojenost, vzniklá z osobních nevyřešených problémů, působí negativně.
5. *Schopnost pozorovatele vnímat přesně.* Při vnímání automaticky interpretujeme to, co přinášíjí smyslová data. To, co vidíme a slyšíme, je bráno jako náznak celého předmětu a situace, přičemž dotyčný předmět je jen její částí. Tohoto sklonu zevšeobecňovat se používá např. v rozhlase, který používá takových triků jako tření dvou smírkových papírů, aby se naznačil hluk jedoucího vlaku apod. Tyto interpretace smyslových podnětů jsou do značné míry věcí zvyku. Pozorování lidského chování je naplněno takovými interpretacemi, které jsou nezbytné, ale současně vystavené omylům a nespolehlivosti.
6. *Oproštěnost od předsudků, zaujatosti a od návyku interpretace.* Naše vjemy mají zvykovou povahu. Díváme se na věci a jevy z hledisek determinovaných naší výchovou, předchozími zkušenostmi atd. Opět z oblasti sociální psychologie můžeme připomenout tzv. *autostereotyp* (tendenci k nadhodnocování příslušníků naší skupiny) a *heterostereotyp* (tendence k podhodnocování či k prisuzování horších úsudků příslušníkům jiných skupin).
7. *Konání bezprostředních a přesných záznamů.* Výrazný a jasný vjem, který máme v okamžiku pozorování, se stává časem mlhavějším a paměťový obraz nezřetelným.

Na základě výzkumu osobnosti pozorovatelů je Vernon dělil do tří skupin:

1. pozorovatelé, kteří dobře pozorují sebe samé – vyznačují se vysokou inteligencí a smyslem pro vše, co je lidské,
2. pozorovatelé, kteří dobře posuzují své přátele a známé – jsou údajně méně sociabilní než pozorovatelé uvedení v předchozí skupině, mají však více umělecký temperament,
3. pozorovatelé, kteří lépe pozorují cizí lidi – jsou velmi inteligentní a umělecky nadaní.

Někteří autoři udávají, že přesnost pozorování, které se týká osobních vlastností, závisí hlavně na podobnosti mezi pozorovaným a pozorovatelem. Muži

dovedou přesněji pozorovat muže než ženy, lidé adekvátněji pozorují příslušníky stejné sociální skupiny. Zde hraje jistě roli i znalost stejného sociálního prostředí.

Z výše uvedených dat vyplývá, že pozorování je ohroženo vždy jistou subjektivností. Je proto vhodnější, např. při výzkumu, pracovat s více pozorovateli. Avšak ani větší počet pozorovatelů, kteří činí záznamy nezávisle na sobě, nemusí nevyhnutelně zvyšovat validitu posouzení, pokud by mohla všechny záznamy ovlivnit stejná systematická chyba (Fraisie uvádí příklad, kdy běloši posuzují černochoy a naopak). Takto se zvyšuje reliabilita záznamu, avšak v závislosti na tom, co je předmětem posouzení. Při posuzování školních vědomostí stačili čtyři pozorovatelé k tomu, aby bylo dosaženo koeficientu reliability 0,90, avšak při hodnocení impulzivnosti bylo třeba osmnácti pozorovatelů pro dosažení stejného koeficientu.

Důležitou fází každého pozorování je jeho záznam. U nepozorovaného pozorování je možno dělat písemný záznam v průběhu sledovaného chování, ale při osobním kontaktu během psychologického vyšetření mohou písemné poznámky, které si psycholog dělá, působit rušivě. Proto je vhodnější učinit písemný záznam z pozorování bezprostředně po ukončení kontaktu s vyšetřovanou osobou.

Dobrou pomůckou pro adekvátní záznam jsou schémata pozorování (resp. protokol o pozorování). Vyskytují se ve dvou hlavních variantách:

1. zaznamenává se pouze incidence, tzn. přítomnost či nepřítomnost určitého znaku nebo způsobu chování,
2. kromě výskytu jevu se posuzuje jeho intenzita, která se obvykle udává např. v psychogramech nebo na hodnotících stupnicích.

Jako příklad první varianty uvedme **Vernonův záznamový arch** pro kvalitativní pozorování během testování a rozhovoru. Na rozdíl od výše uvedeného schématu pro interpretaci chování zde jde o pouhý výčet vyskytujícího se chování.

Tab. 2. Záznamový arch pro kvalitativní pozorování během testování a rozhovoru (podle P. E. Vernona)

I. Aktivita:

podrážděný, neklidný, neschopný setrvat tiše
rychlý, živý, čilý
impulzivní
tichý, klidný, rozvážný
stabilní
utlumený
inertní, lhostejný, mdlý